

Chp'nin Kemalizm'den Ayrılışı (1945-1950) – Yıldırım KOÇ

GİRİŞ: ATATÜRK'TEN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE SOSYALİZMİ

Atatürk ve Sosyalizm kitabımda (**Atatürk ve Sosyalizm, Türkiye'ye Özgü Bir Sosyalizm Modeli**, AsyaŞafak Yay., İstanbul, 2022) Atatürk'ün Türkiye'ye özgü bir sosyalizmi “yukarıdan aşağıya” kurma çabasında olduğunu ele almıştım. Türkiye işçi sınıfının mavi yakalı kesimlerinin sermayedar sınıfa ve topraksız ve az topraklı yoksul köylülüğün de toprak ağalarına, şeyhlere, aşiret reislerine karşı etkili bir mücadelesinin olmadığı koşullarda, Atatürk'ün gücü ve dehası, bu doğrultuda büyük bir miras bırakacak kadar başarılı olmuştur. Atatürk'ün attığı, attırdığı ve hedeflediği adımlar, demokratik devrim ile sosyalist uygulamaların iç içe geçtiği, gerçekten Türkiye'nin somut koşullarına uygun bir süreçti. Bu süreçte, 1932-1935 döneminde yayımlanan Kadro Dergisi'nin de etkisi sınırlı kalan bir çabası söz konusu oldu. Dergiyi çıkaran altı kişiden Şevket Süreyya (Aydemir), Vedat Nedim (Tör), Burhan Asaf (Belge) ve İsmail Hüsrev (Tökin) daha önceki yıllarda Türkiye Komünist Partisi'nde üst düzey görevler almış kişilerdi. Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) ve Mehmet Şevki (Yazman) ise Kemalist gelenekten geliyordu.

Bu yazı, Atatürk'ün vefatından sonra, CHP'nin 1945-1950 döneminde bu çizgiden niçin ve nasıl ayrıldığını özetlemeyi amaçlamaktadır. Öyle ki, 1950'li yıllardaki CHP'nin, başında İsmet İnönü'nün olmasına rağmen, izlediği çizginin Atatürk'ün nihai olarak sömürsüz bir dünyayı amaçlayan bağımsız Türkiye hedefiyle fazla ilişkisinin kalmadığı söylenebilir.

Atatürk'ün hedeflediği Türkiye ve dünya, 1960'lı yılların sonlarında farklı bir biçimde gündeme geldi. Bu yıllarda “Arap sosyalizmi” ve “Afrika sosyalizmi” anlayış ve uygulamaları çeşitli ülkelerde yaygınlaşmıştı. Sovyetler Birliği de, “kapitalist olmayan yol” olarak nitelendirdiği bir süreçle, bu ülkelerin Sovyetler Birliği ile yakın ilişki ve işbirliği içinde sosyalizme geçmesini temel alan bir politika izliyordu. Atatürk'ün 1920'li ve 1930'lu yıllarda izlediği yola benzer bir süreç söz konusuydu.

Bu gelişmeler Türkiye'yi de etkiledi. Ancak bu yıllar aynı zamanda “kapitalizmin altın çağı” olarak nitelenen bir dönemdi. Türkiye'de işçi sınıfı geçmişe göre daha güçlüydü; ancak taleplerinin büyük bölümünü, bazı eylemlerle, mevcut düzenin sınırları içinde elde edebiliyordu. Topraksız ve az topraklı yoksul köylülüğün toprak ağalarına karşı etkili bir mücadelesi yoktu; ancak küçük meta üreticilerinin bazı kesimleri (özellikle tütün üreticileri) etkisi sınırlı bazı mitingler düzenleyebiliyordu. Diğer bir deyişle, emekçi sınıf ve tabakaların, Atatürk'ün amaçladığı Türkiye ve dünya doğrultusunda ciddi ihtiyaçları ve talepleri yoktu. Emekçi sınıf ve tabakaların büyük bölümü, Türkiye'nin ABD'ye bağımlılığı, barış gönüllüleri, Türkiye'deki ABD üs ve tesisleri, NATO, vb. konularda sessizdi. Bu koşullarda, Atatürk'ün hedeflerini amaçlayan örgütlenme, Doğan Avcıoğlu'nun Yön Dergisi ve Devrim Gazetesi'nin de etkisiyle, ordu içinde oluştu. “9 Martçılar” olarak bilinen bir grup, emekçi sınıf ve tabakaların çok büyük bölümünün bağımsız ve demokratik bir Türkiye talebinin hemen hemen hiç bulunmadığı koşullarda, darbe yoluyla iktidara gelmeye ve bu yolla amaçlara ulaşmayı hedefledi. Başarılı olamadılar.

Bu kesimin önderlerinden Celil Gürkan, **12 Mart'a Beş Kala** (Tekin Yay., 1986, s.231-249) kitabında, darbe girişimi öncesinde hazırladıkları “Türkiye Cumhuriyeti Devrim Anayasası” taslağını vermektedir. Bu taslağın bazı maddeleri aşağıda sunulmaktadır:

“M.2- Türkiye Cumhuriyeti, Devrim ilkelerine dayanan halkçı, devletçi, lâik, milli ve sosyal devrimci bir devlettir.

M.3- Türkiye Devleti, ülkesi ve ulusu ile bölünmez bir bütündür. Resmi dil Türkçedir. Başkent Ankara'dır.

M.4- Egemenlik kayıtsız şartsız Türk Ulusunundur. Ulus, egemenliğini, Anayasanın koyduğu esaslara göre, yetkili organlar eliyle kullanır. Egemenliğin kullanılması hiçbir kişiye, zümreye ya da sınıfa bırakılmayacağı gibi, Devrim ilkelerine de aykırı olamaz.

M.38- Kamu hizmetinde, Devrim ilkelerini benimsemeyen ve devrime aykırı tutum ve davranışta bulunan memur çalıştırılmaz.

M.47- Sömürünün her çeşidi yasaktır. (...) Sermaye, ulusal ekonominin hizmetinde olup; kullanılması, kamu yararı ve halkın ekonomik haklarına aykırı olamaz.

M.50- Devlet toprak ve tarım devrimini bir bütün halinde ele alır ve gerçekleştirir.

M.51- Temel sanayi, ulaştırma, enerji ve doğal kaynaklar ve ormanlar Devletin mülkiyetindedir. Bunlar, ancak Devlet eliyle işletilebilir. (...) Diğer ekonomik kuruluşların da sahipleriyle, fikir ve beden işçilerinin yönetiminde toplumsal yapıyı güçlendirecek ve adil bir gelir dağılımı gerçekleştirecek biçimde çalışması esastır.(...) Dış ticaret, bankacılık ve sigortacılık Devletleştirilir. Devlet, iç ticaret alanında da, toplum yararının gerektirdiği tedbirleri alır.

M.52- Ekonominin tümünü kapsayan ve bağlayan plan esastır.

M.55- Özel din eğitimi yapılamaz. Din eğitiminin nitelik ve kapsamı, Devletçe düzenlenir. Din eğitiminin nitelik ve kapsamı, Devrimin ilke ve amaçlarına ve lâiklik ilkesi ile kişinin vicdan özgürlüğüne aykırı olamaz.

M.61- Türk Devletine Yurttaşlık bağı ile bağlı herkes, Türktür.”

9 Mart girişimi daha eyleme dönüşmeden engellendi.

Bugün ise çok farklı bir durum söz konusu.

Türkiye’de günümüzde nicelik ve nitelik olarak çok gelişmiş bir işçi sınıfımız var. Atatürk’ün Türkiye’ye özgü sosyalizm modelinin amaçları da, Türkiye işçi sınıfının günümüzdeki çıkarlarıyla tam bir uyum içinde.

Türkiye’de işçi sınıfının çok zayıf olduğu 1923-1945 döneminde “yukarıdan aşağıya” büyük atılımlar gerçekleştirebilen Mustafa Kemal Atatürk gibi güçlü bir dahi günümüzde yok. 1960’lı yıllarda ise, kapitalizmin altın çağında, işçi sınıfının sorunlarına mevcut düzen içinde büyük ölçüde çözüm getirilebildiği koşullarda, ordunun darbesine veya siyasi örgütlerin öncü savaşına ihtiyaç duyanlar olmuştur. Kitlelerin somut ihtiyaçlarının Kemalist Devrim’i zorunlu kılmadığı koşullarda başvurulan bu yollar da hem başarısızlıkla sonuçlandı, hem de bu mücadeleye zarar verdi.

Günümüzde Atatürk’ün uygulamalarını yeniden canlandıracak ve Atatürk’ün hedeflerini hayata geçirebilecek güç, işçi sınıfımızın öncülüğündeki tüm emekçi sınıf ve tabakaların güvenine ve desteğine sahip bir siyasal örgütlenmedir.

TÜRKİYE’YE ÖZGÜ SOSYALİZM

Sosyalizmin özü, bağımsız ve demokratik bir ülkede, insanların başka insanların (sermayedarların, toprak ağalarının, şeyhlerin, aşiret reislerinin, din adamlarının, erkeklerin, vb.) kulluğundan veya başka ülkelerin hakimiyetinden kurtularak özgür bireyler olarak yaşamlarını sürdürebildikleri koşullarda, üretim araçlarının ve madenlerin büyük bölümünün kamunun (devletin veya diğer kamu kurumlarının) mülkiyetinde olması; dış ticaretin devletin kontrolünde tutulması; eğitim ve sağlık hizmetlerinin büyük ölçüde parasız olarak kurum tarafından karşılanması; elektrik, havagazı, su temininin, ulaştırmanın, taşımacılığın, iletişimin kamu kurum ve kuruluşları tarafından gerçekleştirilmesi; kırsal kesimde devletin büyük çiftlikleri aracılığıyla küçük üreticiliğin desteklenmesi; bankacılık ve sigortacılıkta devletin hâkim olmasıdır; insanların paranın ve malların esiri değil, paranın ve malların insanların aleti olduğu ilişkilidir.

İnsanlık tarihinde insanın insanı sömürmediği, insanların dostluk içinde ürettiklerini üretime katkıya veya ihtiyaca göre paylaşarak birlikte tükettikleri bir dünya kurma mücadelesi veren akımlar ve böyle bir dünyanın kalıcı olmasını sağlayacak maddi koşulların bulunmadığı durumlarda geçici sürelerle bu düşüncelerini hayata geçirmiş anlayışlar oldu. (Bu konuda bkz. Y. Koç, **Cenneti Yeryüzünde Yaratmak, Sınıfsız ve Sömürsüz Bir Dünya Mücadelesi Tarihinden Sayfalar**, 2017, 114 s. Kitabın tam metni için bkz. <https://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1649084489b.pdf>). Kapitalizmin ortaya çıkması ve özellikle de 1780’lerdeki Sanayi Devrimi sonrasında işçilerin çalışma ve yaşama koşullarında meydana getirdiği tahribat sonrasında, işçilerin kitlesel ve radikal tepkileri gelişti. Bu durumda, insanın insanı sömürmediği bir dünya mücadelesinde, mevcut durumdan en fazla zararı gören ve birlikte tepki gösterme yeteneği bulunan işçi sınıfına dayalı bir mücadele anlayışı 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın başlarından itibaren yaygınlaştı.

Sosyalist düşünceyi bilimsel temellere oturtan Karl Marx (1818-1883) ve Frederick Engels’tir (1820-1895).

Ancak tek sosyalizm anlayışı Marx ve Engels’in geliştirdiği bilimsel sosyalizm değildi. Örneğin 1884 yılında İngiltere’de kurulan Fabian Derneği de “sosyalist” idi, ancak sömürgeciliği onaylıyordu. 1880’li yıllardan itibaren Avrupa’nın çeşitli ülkelerinde gelişen sosyal demokrat veya sosyalist partiler veya işçi partileri de “sosyalist” idi. Bunlar içinde en etkili olan Alman Sosyal Demokrat Partisi, 1891 yılındaki Erfurt kongresinde bilimsel sosyalizmi benimsediyse de, Birinci Dünya Savaşı gelip çatığında bu partilerin bir ikisi hariç tümü kendi devletlerini desteklediler.

1917 Sovyet Devrimi ile bu alanda dünyadaki gelişmelere damga vuran yeni bir sayfa açıldı. Önce Sovyet Rusya (1922 yılından itibaren Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği) ve ardından 1924 yılında Moğolistan'da insanın insanı sömürmediği bir dünyanın inşası doğrultusunda adımlar atıldı.

Bu süreçte Anadolu'da da Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde bir Kurtuluş Savaşı verildi ve ardından sosyalizmin genel amaçlarına uygun bir süreç başlatıldı. Bugün geriye dönüp baktığımızda, 1923-1938 ve hatta 1938-1945 dönemlerinde Türkiye'deki uygulamaların, genel olarak yukarıda tanımlanan sosyalizm öğelerinin büyük çoğunluğuna uygun olduğunu söyleyebiliyoruz. (Bu konuda bkz. Y.Koç, **Atatürk ve Sosyalizm**, 2022).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında sömürge sisteminin ortadan kalkmasıyla birlikte, bağımsızlığını yeni kazanan ülkelerin bazılarında Atatürk'ün Türkiye'de yaptıkları ve yapmaya çalıştıklarına benzer girişimler ortaya çıktı. 1960'lı yıllarda yaygın biçimde tartışılan ve bazı ülkelerde önemli ölçüde uygulanan "Arap sosyalizmi" ve "Afrika sosyalizmi" anlayışları, Sovyetler Birliği ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin de desteğiyle, geçici başarılar da elde etti.

Tüm bu çeşitlilik dikkate alındığında, sosyalizmi, yalnızca 1917-1991 dönemi Sovyetler Birliği'nin veya 1949 yılından itibaren Çin Halk Cumhuriyeti'nin politika ve uygulamaları olarak tanımlamak doğru değildir. Bu iki büyük deneyim de, Küba ve diğer ülkelerdeki sosyalizmi kurma girişimleri de önemli mücadelelerdir. Ancak hepsinin ortak nitelikleri, ana hatlarıyla yukarıda sayılanlardır. Bir ülkenin veya siyasi örgütün sosyalist olup olmadığına mihenk taşı, Sovyetler Birliği veya Çin Halk Cumhuriyeti değildir. Sosyalist düşünce, hiçbir ülkenin veya siyasal örgütün tekelinde olamaz.

Türkiye'ye özgü sosyalizm anlayışı, dünyada insanın insanı sömürmediği bir ülke ve dünya yaratma mücadelesinin önemli deneyimlerinden biridir.

Sosyalizmin unsurları konusunda yukarıda sayılan özellikler, Atatürk döneminin Türkiye'si için de geçerlidir.

Sovyetler Birliği ve Çin Halk Cumhuriyeti'nde bu anlayış ve uygulamaların hayata geçirilebilmesi, her iki ülkenin komünist partilerinin örgütlü ve programlı çabalarıyla oldu. Bu ülkelerde yaşanan çok büyük ekonomik sıkıntıların ve ardından yabancı saldırılarının ortaya çıkardığı büyük potansiyel, komünist partilerin öncülüğünde örgütlenmiş olan halk tarafından sosyalizm doğrultusunda bir sürece sokuldu.

Bulgaristan, Macaristan, Çekoslovakya, Polonya, Romanya, Demokratik Alman Cumhuriyeti gibi ülkelerin sosyalizm doğrultusunda ilerlemesinde Sovyetler Birliği'nin, Kızıl Ordu'nun Alman ordusunu yenip ülkeleri Alman işgalinden kurtarmasının belirleyici rolü oldu.

Letonya, Litvanya ve Estonya ise Sovyetler Birliği'nin işgali sonrasında "sosyalizme geçti."

Yugoslavya, Arnavutluk ve Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti'nde sosyalizmin kurulması kendi öz güçleriyle gerçekleştirildi.

Küba Devrimi'nin dinamikleri de farklıydı. Castro için başında sosyalist de değildi; yalnızca diktatörlüğe, çürümüşlüğe ve bunların arkasındaki güçlere karşı mücadele ediyordu.

Vietnam da ayrı bir süreç yaşadı. ABD emperyalizmine karşı, Sovyetler Birliği ve Çin Halk Cumhuriyeti'nden önemli destek alan bir halk hareketinin başını komünistler çekti.

Yukarıda da belirtildiği gibi, özellikle 1960'lı yıllarda da "Arap sosyalizmi" ve "Afrika sosyalizmi" anlayışları birçok ülkede hâkim oldu.

Türkiye'de ise sosyalizmin özellikleri olarak belirtilen anlayış ve uygulamaların hayata geçirilmesinde bambaşka bir yol izlendi. 1938 yılında Atatürk vefat ettiğinde Türkiye'deki uygulamalar, ne kapitalizmin cehenneminde isyan eden işçi sınıfının, ne toprak ağalarının acımasız sömürüne maruz kalmış topraksız ve az topraklı yoksul köylülüğün bir komünist parti veya bir sosyalist partinin öncülüğündeki kitle mücadelesiyle elde edildi. Türkiye'yi yabancı düşmandan kurtaran veya işgal eden bir yabancı güç de bu uygulamaları getirmede. Türkiye'de 1938 ve hatta 1945 yılına kadar yaşanan uygulamalar, Atatürk'ün büyük dehasıyla, adım adım yukarıdan aşağıya yerleştirildi. Eğer 57 yaşında vefat etmeyip, daha uzun ve sağlıklı bir hayat sürebilseydi, tarihte bireyin rolüne ilişkin olağanüstü bir örneğin başarıları daha da büyük ve kalıcı olacaktı.

Tansu Çiller, 1994 yılında 5 Nisan kararlarının ilanından sonra, "son sosyalist devleti yıktık." diyordu. Abdullah Gül de 4 Ocak 2010 günü "Devletin içindeki Sovyetler Birliği çöküyor." dedi.

Bu açıklamalarda kastedilen ve tahrip edilen, Atatürk döneminde gerçekleştirilen anti-emperyalist ve milliyetçi devletçiliğin (üretim araçları üzerinde toplumsal mülkiyetin) kalıntılarıydı. Tansu Çiller'in ve Abdullah Gül'ün değerlendirmelerini ciddiye alıp, Atatürk döneminde gerçekleştirilen uygulamaların niteliğini doğru kavramak gerekiyor.

Sınıf mücadelesi temelinde geniş toplumsal desteklerin olmadığı koşullarda Atatürk'ün ekonomi, toplumsal yapı ve politikada gerçekleştirdikleri birer mucizedir. Bu eksikliklere rağmen Atatürk'ün bu alanlarda attığı ve attığı adımlar, insanın insanı sömürmediği, eşitlikçi, üretim araçları üzerinde toplumsal mülkiyetin olduğu bir Türkiye doğrultusunda son derece önemlidir. Atatürk'ün adım adım geliştirdiği süreç, zaten çok zayıf olan işçi sınıfının büyük kesiminin ve yoksul köylülüğün sessiz olduğu koşullarda, barışçıl bir süreçle ve Sovyetler Birliği ile eşitlik temelinde yakın bir işbirliği içinde, Türkiye'ye özgü bir sosyalizm kurma çabasıdır. Devlet, sermayedar sınıfın elinde değildir; devlete hâkim olan, ülkenin ve emeğin çıkarlarını ön planda tutan emekçi kökenli vatansever unsurlardır. Sermayedar sınıfın uluslararası sermaye ile yakın ilişki içinde olduğu koşullarda, ülkenin temel çıkarları da, Türkiye'ye özgü bir sosyalizmi gerektirmektedir. Temel üretim araçlarının devlet aracılığıyla toplumsal mülkiyete geçirilmesi de bu sürecin en önemli unsurudur. Bu nedenlerle, Tansu Çiller'in, 1990'lı yıllara kadar iyice yıpratılan düzeni bile "son sosyalist devlet" olarak nitelendirmesi gerçekçidir ve emperyalistlerle sermayedar sınıfın Atatürk'ten korku ve ona tepkilerini yansıtmaktadır.

Atatürk'ün 1923-1938 döneminde bu doğrultuda gerçekleştirdikleri, **Atatürk ve Sosyalizm** kitabımda özetlenmişti.

Bu yazı, Atatürk'ün bu değerli mirasının Atatürk'ün vefatından sonra nasıl aşındırıldığı ve özellikle 1945 yılından itibaren nasıl tahrip edildiğini özetlemektedir.

KEMALİZM'DEN VEYA TÜRKİYE'YE ÖZGÜ SOSYALİZMDEN AYRILIŞIN NEDENLERİ

Mustafa Kemal Paşa'nın Sovyet Rusya temsilcileri M. Frunze ve İ. Abilov ile, 23 Ağustos – 13 Eylül 1921 günleri gerçekleşen Sakarya Savaşı zaferinden sonra, 25 Aralık 1921 günü yaptığı görüşme, Türkiye'deki devrimin karakterinin belirlenmesi, Mustafa Kemal'in tavrı ve Sovyet Rusya'nın o tarihteki yaklaşımı açısından çok önemlidir.

Görüşmede M. Frunze şunları söyledi:

“Son zamanlarda devrimci taktiklerden, bazı evrimci taktiklere geçtik. (...)

“Doğu'ya gelince; Rusya komünistlerinin ve Komintern'in bu yöndeki tavrı tam olarak açık ve berraktır. Ekonomik ve kültürel geri kalmışlıktan dolayı, komünist devrimin sözünün bile edilemeyeceğini düşünüyoruz. Doğu'da devrimci mücadele yalnızca milli kurtuluşçu ve demokratik mahiyettedir. Biz bütün gücümüzle bu hareketleri destekliyoruz ve desteklemeye devam edeceğiz. Çünkü Doğu'nun emperyalizmden kurtuluşu Batı'da komünist ihtilali hızlandıracaktır. (...) Şimdiki durumda Doğu'daki milli kurtuluşçu-demokratik hareket, ekonomik politikası açısından devlet sosyalizmi yönünde yürüyecektir. Burada hareket aşağıdan yukarı doğru değil de, tersine yukarıdan aşağı doğru olacaktır. Size ve iktidarda bulunan şahsiyetlere bakarak hemen hemen hepsinin yoksullar sınıfından çıktığı kanaatine varıyorum. Hâkimiyetten söz ederken, sizi -Paşa'yı- göz önüne alıyorum ve sizin hiçbir mal ve mülkünüzün olmadığını ve kendi hizmetiniz ve emeğinizle geçindiğinizi biliyorum. Buradan, komünist ihtilal olsa bile sizin hiçbir şey kaybetmeyeceğiniz sonucu çıkmaktadır. Eğer siz kendi politikanızı tam demokratikleşme ve devlet sosyalizmi istikametinde yönlendirirseniz, Batı'da komünist devrimden sonra hiçbir zorluk çekmeden ve kan dökmeden komünist ihtilale dahil olabilirsiniz.”

Frunze'nin, çok büyük olasılıkla Lenin'den aldığı talimatla, Türkiye için öngördüğü gelişim çizgisi Kemalist önderliği “burjuva” olarak değerlendirmiyor ve Mustafa Kemal Paşa'nın kafasındaki “devlet sosyalizmi” modeliyle çelişmiyordu. “Milli kurtuluşçu-demokratik hareket” olarak nitelediği devrimci sürecin “aşağıdan yukarı doğru değil de, tersine yukarıdan aşağı doğru olacaktır” biçimindeki tespiti de son derece gerçekçidir. Türkiye'de, çeşitli nedenlere bağlı olarak, yoksul köylülüğün ağalara, mavi yakalı işçilerin çok büyük çoğunluğunun sermayedar sınıfa karşı etkili bir mücadelesinin olmadığı koşullarda, “aşağıdan yukarı” bir devrim mümkün değildi; devrim, Atatürk'ün yönlendirdiği bir grup emekçi kökenli vatanseverin önderliğinde “yukarıdan aşağıya” doğru gelişecekti. Nitekim, öyle oldu. Bu süreçte de Sovyetler Birliği ile, eşitler arasında karşılıklı saygı ve çıkar temelinde, yakın bir ilişki yaratılacaktı. Türkiye'nin bağımsız bir devlet olarak varlığını sürdürebilmesinin yolu, devletçi ve halkçı politikaların uygulanmasından ve Sovyetler Birliği ile eşitlik temelinde yakın ilişkilerden geçiyordu. Atatürk'ün bu amaçla izlediği yol, Türkiye'ye özgü bir sosyalizm yarattı.

Türkiye'ye özgü bir sosyalizm modelinin biçimlenmesinde ve adım adım uygulanmasında, Atatürk'ün belirleyici rolü vardı. Onun yokluğu, işçi sınıfının ve yoksul köylülüğün sosyalizm doğrultusunda bir talebi ve mücadelesinin bulunmadığı koşullarda, İsmet İnönü'nün ve CHP'nin diğer yöneticilerinin çoğunun bu çizgiden ayrılmasına neden oldu. Kemalist Devrim'i, dönemin zor koşullarında koruyacak birikimde ve güçte bir örgüt ve/veya toplumsal sınıf yoktu.

Atatürk, önce Çanakkale kahramanıydı. Ardından, mucizevi bir başarı olan Kurtuluş Savaşı'mızın mareşaliydi. Müthiş bir strateji ve zamanlama ustasıydı. Çok büyük bir entelektüel birikime sahipti. Askeri dehasını, politik dehası ve entelektüel hazinesiyle bütünleştirmişti. Onun gücünün bile yetmediği durumlar oldu. Ancak adım adım, bağımsız ve demokratik bir Türkiye'nin mimarlığını yaparken, bu süreci Türkiye'ye özgü bir sosyalizm doğrultusunda gerçekleştirdi.

1938 yılında Atatürk'ün vefatından sonra onun yerine geçen İsmet İnönü de Kurtuluş Savaşımızın kahramanlarındandı; ancak kişiliği ve entelektüel birikimi Atatürk'ünkünden çok farklıydı. Bu nedenle, Cumhurbaşkanı olur olmaz, Atatürk'ün yakın çevresindeki bazı kişileri ülke yönetiminden uzaklaştırdı; Atatürk döneminde yönetimden uzaklaştırılmış olan bazı kişileri yetkili kıldı. Bu kişilerin Atatürk döneminde yönetimden uzaklaştırılmış olmalarının nedeni, Atatürk'ün biçimlendirmeye çalıştığı Türkiye projesine karşı olmalarıydı.

Atatürk'ün erken yaşta hastalığı ve vefatı ve onun yerine geçen İsmet İnönü'nün Atatürk'ten farkı, geriye dönüşün belki de en önemli nedeniydi.

İkinci neden, İkinci Dünya Savaşı'na girilmemesine rağmen, özellikle köylülüğün savaş koşullarında yaşadığı büyük sıkıntılardı. Çok sayıda erkeğin askere alınması nedeniyle tarımsal üretimde gerilemeler yaşandı. Devletin artan savunma harcamalarının karşılanabilmesi için ağırlıklı olarak köylülüğün kaynaklarına başvuruldu. İnsanlar, İkinci Dünya Savaşı'na sürüklenmiş olmanın yol açacağı çok büyük tahribattan kurtuldu; ancak yaşanan sıkıntılar da unutulmadı. Cumhuriyet düşmanı kesimler, savaş nedeniyle yaşanan sıkıntıların faturasını Atatürk'ün politikalarına ve CHP'ye çıkarmada epeyce başarılı oldu. Bu koşullarda, Atatürk'ün Türkiye'ye özgü bir sosyalizm doğrultusunda attığı son derece önemli adımlar, nüfusun dörtte üçünü oluşturan köylülük tarafından desteklenmedi. Bu politikaları destekleyen bir işçi sınıfının da olmadığı koşullarda, Atatürk'ün yerleştirdiği anlayış ve uygulamalara yönelik saldırılar etkili oldu. Atatürk ölmeseydi, İkinci Dünya Savaşı'nda yaşanan sıkıntılar daha az olur ve CHP'ye ve Kemalist Devrim'e fatura edilmezdi.

Üçüncü neden, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yönelik politikalarındaki önemli değişikliktir. Sovyetler Birliği kendi ulusal savunma ve güvenliği açısından Boğazlar konusunda ve kendi ulusal bütünlüğü açısından Türkiye cumhuriyetleri konusunda son derece hassastı. Özellikle Boğazlar konusunda 1934 yılından itibaren ve özellikle 1936 ve 1939 yıllarında attığı bazı adımlar Türkiye'nin de kendi ulusal çıkarları doğrultusunda tedbir almasına neden oldu. Türkiye'nin tedbirlerinin bazıları ise Sovyetler Birliği'nin Türkiye politikasının iyice değişmesine yol açtı. İkinci Dünya Savaşı'nın en kritik günlerinde İsmet İnönü, savaşı Almanların kazanacağı tahminiyle, Almanya'ya çeşitli biçimlerde yardımcı oldu. Sovyetler'in 1943 yılı başlarındaki Stalingrad zaferinden sonraki tepkisi gecikmedi. TKP'nin 1943 başlarında yeniden faaliyete geçirilmesi yeni sürecin ve tavrın habercisiydi. Ardından, Sovyetler Birliği'nin 1945 yılındaki talepleri de, Türkiye'nin Atatürk'ün projesinden ayrılmasının en önemli nedenlerinden birini oluşturdu. Soğuk Savaş'ın başlamasıyla, Türkiye, Atatürk'ün dış politika çizgisinden ayrıldı. Bu konu aşağıda ayrı bir başlık altında daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Atatürk ölmeseydi, Sovyetler Birliği ile ilişkilerde kopmaya yol açan ve Türkiye'yi ABD'ye iten nedenler büyük olasılıkla yaşanmazdı veya aşıldı.

Dördüncü neden, Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı koşullarında sermayedar sınıfın gücünü artırmasıydı. Büyük ölçüde azınlıklardan oluşan ve emperyalist ülkelerin sermayedarlarıyla yakın bir işbirliği içinde olan Türkiye burjuvazisi, Kurtuluş Savaşı döneminde Yunan ordusuna verdiği destek nedeniyle Atatürk döneminde sinmiş durumdaydı. İkinci Dünya Savaşı yıllarında uygulanan Varlık Vergisi nedeniyle gücünü bir ölçüde yitirdiyse de, Soğuk Savaş'ın başlamasıyla birlikte emperyalist ülkelerin sermayedar sınıflarıyla olan yakın ilişkisini etkili bir biçimde kullanarak, siyasal iktidar ve uygulanan politikalar üzerindeki etkisini artırdı. Atatürk ölmeseydi, İkinci Dünya Savaşı sürecinde azınlıkların ağırlıkta olduğu Türkiye burjuvazisinin emperyalist ülkelerin sermayedarlarına dayanarak siyaseti etkilemesi mümkün olmazdı.

Beşinci neden, 1946 yılından itibaren yapılan seçimlerde büyük toprak sahiplerinin, aşiret reislerinin ve yıllardır gizli gizli çalışma yürüten tarikat ve cemaat şeyhlerinin seçmenler üzerindeki etkisinin eyleme dönüşmesi idi. İkinci Dünya Savaşı ve öncesinde Türkiye nüfusunun yaklaşık dörtte üçü kırsal bölgelerde yaşıyordu. Bu kitleyi kulluktan kurtarmak ve devrime kazanmak için Atatürk'ün elinde radyo, televizyon, internet, vb. yoktu. 1928 yılında yeni yazıya geçilmesine rağmen, okuma yazma bilenlerin oranı düşüktü. Gazete okuma alışkanlığı zayıftı. Yol ağının yetersizliği nedeniyle, birçok köyün halkının ve özellikle kadınların yaşamı, doğup büyüdüğü köyde geçiyordu. Erkeklerin çoğu da ya askerlik nedeniyle köy dışına çıkıyor, ya da ihtiyaç duydukları nakit parayı kazanabilmek için geçici sürelerle çalışmak amacıyla kentlere gidiyorlardı. Atatürk döneminde kurulan halkevleri ve halk odaları ve 1940 yılında açılan köy enstitülerinin kısa ömürleri içinde mezun ettikleri öğretmenlerin köylerdeki çalışmaları, insanların kulluktan kurtarılması çabalarında yeterli değildi. Atatürk ölmeseydi, kırsal bölgelerde büyük toprak sahiplerinin, şeyhlerin, ağaların, aşiret reislerinin köylülüğü yönlendirmesi mümkün olmazdı.

Bu ve belki daha az önemli başka etmenlere bağlı olarak, özellikle 1945 yılından itibaren Atatürk'ün Türkiye'ye özgü bir sosyalizm modelinden ayrılması. Diğer bir deyişle, CHP yönetimi "Atatürk Devrimleri"nden, Kemalizm'den ayrılmaya başladı.

SOVYETLER BİRLİĞİ – TÜRKİYE İLİŞKİLERİNDE SORUNLAR (1934-1945 DÖNEMİ)

Türkiye'nin 1945 yılından sonra Kemalist Devrim yörüngesinden ayrılmasında ve ABD'nin başını çektiği anti-komünist kampa katılmasında Sovyetler Birliği'nin izlediği politikanın önemli etkisi vardır. Atatürk hayatta olmuş olsaydı, durum farklı olabilirdi.

Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye ilişkin iki önemli kaygısı vardı. Birincisi, Boğazlar'ın Sovyetler Birliği aleyhine kullanılmasıydı. İkincisi, Sovyetler Birliği'nin diğer zayıf karniydı; Sovyetler Birliği içinde yer alan Türki Cumhuriyetlerde (Azerbaycan, Türkmenistan, Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan) Turancı düşüncelerle ayrılıkça akımların güçlenmesi idi.

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında 17 Aralık 1925 tarihinde imzalanan Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması 7 Kasım 1935 tarihinden itibaren 10 yıl süreyle uzatıldı. Ancak Almanya'da Nazilerin 1933 yılı başında iktidara gelmesi ve bir dünya savaşı olasılığının tartışıldığı koşullarda, 1930'lu yılların ortalarından itibaren Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye ilişkin politikalarında değişiklik belirtileri ortaya çıkmaya başladı. Bu değişikliğin bir örneğini Falih Rıfki Atay'ın **Çankaya** kitabında görmek mümkündür.

Falih Rıfki Atay, 1934 yılında Rusya'ya yaptığı ziyaret sırasındaki bazı izlenimlerini şöyle aktarmaktadır:

"Bir gün, 'büyük haber,' dedi. Stalin'in pek yakınlarından iki arkadaş sizinle görüşecekler. İki memleket arası münasebetler için bu fırsatı nimet bilmelisiniz.' Sovyetler Birliği – Türkiye münasebetlerinde tam dönüm noktası tarihine rastladığı için teferruatı ile aklımda tutmuşumdur. (...) Sözü şöyle açtılar: 'Sizin partinizde sollar ve sağlar vardır. Biz bir gün sağların hâkim olmayacağını bilemeyiz, bunlara güvenemeyiz de!'"

"Bizim partide yalnız Mustafa Kemal vardır ve onunla beraber olanlar, yollu söze başlayarak, Mustafa Kemal'in Rusya ile Türkiye emniyetlerini bir tuttuğunu, hatta bir gün İsmet Paşa ile beraberken: 'Politikamız bir daha bu iki milleti karşı karşıya getirmemektir!' dediğini, pek samimi anlatmağa koyuldum. Anlattıklarımın hepsi doğru idi. Sovyetler Birliği bizden yüz çevirmedikçe, bizim Sovyetler Birliğini şüpheye düşürecek herhangi bir harekette bulunmamız veya harekete katılmamız ihtimali olmadığını bildirdim. Maksadım, eğer bunlar Stalin'in adamları ise onun kulağına en doğru haberlerin gitmesi idi. Şurası da var ki o zamana kadar Moskova'dan henüz dostluktan başka bir şey de görmemiştik."

"Sözcü: 'Hayır,' dedi, 'mesela Müşir Fevzi Paşa'ya Bakü'yü vaat etseler ve bu taviz üzerinden aleyhimize bir ittifak arasalar Fevzi Paşa bunu reddetmez.'"

"Bizde böyle bir ayrılışma olamayacağına dair uzun boylu ve boşuna dil döktüm. Nihayet tarihi söz ağzından çıktı: 'Türkiye bir emperyalist harbinde bizim için ya sed, ya sıçrama yeri vazifesi görür. Onu mu görür, bunu mu görür, sözler, şahıslar ve anlaşmalar bizi inandırmaz. Ancak rejim beraberliği ile emin olabiliriz.'"

"Bu söze dikkat edin. O zamanlar peyk kuruluşları yoktu. Derin bir iç kırıklığı ile İstanbul'a döndüm."

Falih Rıfki Atay Türkiye'ye döndüğünde bu görüşmeyi Atatürk'e anlatır. Atatürk'ün talimatıyla İsmet İnönü'ye de gelişmeleri aktarır: "Doğrusu bizimkiler Sovyetler Birliği ile Türkiye'nin arası bozulmamak için, en çetin güçlüklerle katlanmışlar, Moskova'nın kafasından Türkiye'yi peykleştirmeyi geçirmeksizin dost olarak tutmasına çalışmışlardır." (Falih Rıfki Atay, **Çankaya**, Sena Mat., İstanbul, 1980, s.577-578)

Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye ilişkin kaygılarını yansıtan diğer bir olay, Fahrettin Altay'ın anılarından. İran-Afgan hudut anlaşmazlığında hakemlik yapan Fahrettin Altay, Türkiye'ye Moskova üzerinden dönerken Moskova'da Mareşal Vorosilof'u ziyaret eder. Vorosilof ile şöyle bir görüşme geçer:

"Vorosilof'la odasında karşılaştığımız vakit ayakta ve elleri arkasında, kaşları çatık halde ilk sözü, 'bu Altay adı nereden çıktı?' oluyordu. Gayet güleç ve arkadaş tavrılı Mareşal'in bu yeni hali bir sürpriz olmuştu ki derhal kendimi topladım. Anladım ki beni "TURANCILIK"la itham ediyor. 'Arz edeyim,' dedim, oturduk. 'Ben de sizin gibi bunun sebebini düşündüm. Bu ismi İran-Afgan hududunda bulunduğum sırada Atatürk verdi. Gazi Hazretleri sevdiği arkadaşlarına espri yapmaktan hoşlanır. Ben Türk generalleri arasında en uzun boylu olduğum için yakın bulunduğum Altay dağına beni benzetmek isteği ile bu ismi verdiğine kani oldum.' Vorosilof gülümsedi. Onun boyu kısaca olduğu için bu sözler hoşuna gitmiş olacak ki güleç tavrını takındı, seyahatten konuştuk."

Fahrettin Altay, Ankara'ya döndüğünde bu olayı Atatürk'e anlatır. Atatürk'ün tepkisi şöyledir: "Vay canına, demek ki buluttan nem kapıyorlar, öyle değil, ama iyi söylemişsin." (Fahrettin Altay, **Görüp Geçirdikleri, 10 Yıl Savaş, 1912-1922 ve Sonrası**, İnsel Yayınları, İstanbul, 1970, s.680-681, 682)

Montreux Boğazlar Sözleşmesi 22 Temmuz 1936 tarihinde imzalandı. Erel Tellal, daha sonraki aylarda meydana gelen gelişmeyi şöyle özetlemektedir:

"Sözleşme sonrasında SSCB Ekim 1936'daki Milletler Cemiyeti Genel Kurulu toplantısında Türkiye'ye ikili bir ittifak önerisi sundu. Bunu yaparken asıl derdi silahlandırılmasına izin verilen Boğazların kimin tarafından silahlandırılacağıydı. Bunun kendisi olmasını istiyordu. Ayrıca Türkiye'den, SSCB'ye Karadeniz'den saldırıacak bir gücün geçişine izin vermeme yükümlülüğünü kabul etmesini istedi. Türkiye ise karşılığında SSCB'den Türkiye'nin Akdeniz'den bir saldırıya uğraması durumunda en az saldırganın gücüyle Türkiye'ye yardım sözü istedi. SSCB bu yükümlülük altına girmedi." (Erel Tellal, "SSCB'yle İlişkiler," Baskın Oran (ed.) **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt 1, 1919-1980**, İletişim Yay., İstanbul, 2001, s.321)

"İngiltere'yle Montreux'de yapılan işbirliğinin ardından, Boğazların silahlandırılması bu devlete ihale edildi (kontrolörlük Almanlara verilecektir). Karabük'te demir çelik fabrikası kurulmasına ilişkin ihale de İngilizlere verildi." (Erel Tellal, 2001;322)

1939 yılının ilk aylarında Türkiye ile SSCB arasında görüşmeler yapıldı. 15 Nisan -16 Ekim döneminde yapılan görüşmelerden bir anlaşma çıkmadı. Bu görüşmeler sürerken, Sovyetler Birliği 23 Ağustos 1939 tarihinde Almanya ile Saldırmazlık Paktı imzaladı.

Sovyetler Birliği bu görüşmeler sırasında 26 Eylül 1939 günü, Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nde bir değişiklik yapılmasına ilişkin taleplerini Türkiye'yi temsil eden Saraçoğlu'na vermek istedi. Saraçoğlu, bu kâğıdı elini sürmeyi bile reddetti. Ancak bu talep daha sonraki günlerde tekrar gündeme getirildi ve yine reddedildi. (Mustafa Aydın, "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye, 1939-1945," Baskın Oran (ed.), 2001; 419) 15 Ekim 1939 tarihindeki son toplantıda da Sovyetler Birliği tarafından benzer bir talep gündeme getirildi. Talep yine görüşülmeden reddedildi. (Mustafa Aydın, 2001;419-422)

Türkiye 21 Nisan 1944'e kadar Almanya'ya krom sattı. Bazı Alman gemilerinin de, savaş gemisi olmadıkları konusunda Almanya'nın verdiği güvenceye dayanarak, Karadeniz'e geçmesine izin verildi. (Mustafa Aydın, 2001, 466-467) Bu durum Sovyetler Birliği'nin tepkisini çekti. Bu dönemde bazı Türk soylu halklardan bazı grupların Alman ordusuna katılıp Sovyetler Birliği'ne karşı savaşmaları ve Türkiye'den bazı kesimlerin de bunları desteklemesi, sorunları daha da ağırlaştırdı.

SOVYETLER BİRLİĞİ İLE İLİŞKİLERDE BÜYÜK KIRILMA

1945 yılında Türkiye'nin dış ilişkilerinde ve Türkiye tarihinde bir dönüm noktası yaşandı. Türkiye'nin Sovyetler Birliği'yle ilişkileri büyük bir darbe yedi. Sovyetler Birliği, Türkiye'den Boğazlar'da ortak üs kurulmasını ve Kars ile Ardahan'ın Sovyetler Birliği'ne verilmesini talep etti. Türkiye'nin 1946 yılında başlayan Soğuk Savaş'ta, bazı ülkeler gibi tarafsız kalmak yerine açık bir biçimde ABD tarafında yer almasında en önemli nedenlerden biri, Sovyetler Birliği'nin bu yanlış politikaları oldu. Bu sorun Türkiye'de sosyalist hareketi ve işçi hareketini de doğrudan etkiledi.

Türkiye ile SSCB arasındaki ilişkilerde sorunlar 1943 yılında başladı.

Sovyetler Birliği'ne bağlı olarak çalışan Türkiye Komünist Partisi, 1936 yılında Komünist Enternasyonal'den gelen talimat üzerine çalışmalarını durdurmuştu. Ancak TKP illegal çalışmalarına 1943 yılında yeniden başladı. 1944 yılında TKP Davası ve 1945 yılında İleri Gençler Birliği davası açıldı. (Rasih Nuri İleri, **1944 TKP Davası**, Tüstav Yayınları, İstanbul, 2003; R. N. İleri, **1945 İGB Davası**, Tüstav Yayınları, İstanbul, 2003)

İkinci olumsuz gelişme, savaş sırasında İran'ın Sovyetler Birliği tarafından işgal edilmiş olan kuzey bölgelerinde Sovyetler'in desteğiyle oluşturulan Mehabad Kürt Cumhuriyeti'ydı. Mehabad Kürt Cumhuriyeti 22 Ocak 1946 tarihinde kuruldu. Kızıl Ordu'nun İran'dan ayrılması sonrasında İran ordusu Mehabad Kürt Cumhuriyeti'nin silahlı güçlerini yendi ve 31 Mart 1947'de hareketin önderleri idam edildi. Mehabad yöneticilerinden Molla Mustafa Barzani 1947 yılında Sovyetler Birliği'ne sığındı ve 11 yıl 4 ay süreyle Sovyetler Birliği'nde kaldı. Sovyetler Birliği, Türkiye ve Ortadoğu politikalarında ayrılıkçı Kürt milliyetçiliğinden yararlanmaya çalıştı. Bu durum Türkiye açısından diğer bir kaygı nedeni oluşturdu.

Sovyetler Birliği, çeşitli nedenlerle, Türkiye'yle 17 Aralık 1925 tarihinde imzalanmış olan Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın 1945 yılında yenilenebilmesi için bazı talepler gündeme getirdi. Bu taleplerin gündeme

getirildiğinin kanıtlarından biri, 1953 yılında Sovyetler Birliği tarafından Türkiye'ye verilen bir notada, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den herhangi bir talebinin olmadığını ifade edilmesidir. Türkiye'de bazı kişilerin gerçekdışı olduğunu ileri sürdüğü taleplerin varlığı konusunda en güvenilir belgeler, Sovyetler Birliği kaynaklarıdır.

Sovyetler Birliği'nin resmi yayınevi olan Progress Publishers tarafından Moskova'da 1974 yılında yayımlanan **Sovyet Dış Politikası Tarihi, 1945-1970** kitabında Sovyetler Birliği'nin 1953 yılında Türkiye'ye verdiği nota şöyle anlatılmaktadır:

"Sovyet Hükümeti adına 30 Mayıs 1953'te Türk Büyükelçisi'ne aşağıdaki nota verilmiştir:

'İyi komşuluk ilişkilerini korumak ve barış ve güvenliği güçlendirmek amacıyla Ermenistan ve Gürcistan hükümetleri, Türkiye'ye yönelik toprak taleplerinden vazgeçmeyi mümkün bulmuşlardır. Boğazlar sorununa ilişkin olarak da Sovyet Hükümeti görüşünü yeniden gözden geçirmiştir ve SSCB'nin Boğazlar yönünden güvenliğinin SSCB ve Türkiye açısından eşit şekilde kabul edilecek koşullarla sağlanabileceğini düşünmektedir. Sovyet Hükümeti bu nedenle kayda geçirmektedir ki Sovyetler Birliği'nin Türkiye üzerinde herhangi bir toprak talebi yoktur.' (**History of Soviet Foreign Policy, 1945-1970**, ed. B. Ponomaryov, A. Gromyko, V. Khvostov, Progress Publishers, Moscow, 1974, s.279-280)

Bu belgede, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin parçası olan "Ermenistan ve Gürcistan hükümetlerinin Türkiye'ye yönelik toprak taleplerinden vazgeçmeyi mümkün buldukları" açıkça belirtiliyordu. Boğazlar konusunda 7 Ağustos 1946 ve 24 Eylül 1946 tarihli Sovyetler Birliği notalarında yer alan Türkiye'nin ve Sovyetler Birliği'nin "boğazların müdafasını müşterek vasıtalarla temin ederler" talebi de geri çekiliyordu.

Bilal Şen, eski TKP'nin üyesiydi. 1945 İleri Gençler Birliği ve 1951-1952 TKP tevkifatlarında hüküm giydi. 1957 yılında itibaren Bulgaristan'da TKP'nin Bizim Radyo'sunda çalıştı. 1965 yılında TKP'deki görevlerine son verildi. 1973 yılında TKP'nin atılım döneminde TKP'de yeniden görev aldı.

Bilal Şen, 2000 yılında yayımlanan "Sovyet Kaynaklarında Boğazlar ve Stalin" başlıklı makalesinde Sovyetler Birliği'nin Boğazlar'da üs talebini anlatmaktadır.

Bilal Şen, ayrıca, "Arhiv Vneşney Plitiki Rossiyskoy Federatsii, Çernomorstie Prolive, Sbornik Dokumentov, 1917-1946, M., 1947, c.160" kaynağına dayanarak, Türk büyükelçisi Selim Sarper'le ilgili şöyle yazmaktadır: "Molotov'un İngiliz temsilcisine verdiği 20 Temmuz 1945 tarihli cevabi notaya göre, bu görüşmede Türk temsilcisine 'Benzer bir anlaşma, ancak Boğazlar sorunundan başka, 1921 yılında Sovyetler Birliği'nden gasp edilip Türkiye'ye katılan topraklar sorununun çözümü koşulu ile düşünülebilir.' demiştir."

Bilal Şen, "Novoy Mir, no 5, 1991, s.198" kaynağına dayanarak da şunları yazmaktadır: "Karşılıklı nota alışverişlerine son verilince taraflar, Boğazlar Konferansı toplama düşüncesini bir tarafa bırakmışlardır. Bundan sonra Stalin diplomatik arenadaki çabalarını başka alana aktarmıştır. Bunun bir örneği, '...Boğazlar bölgesinde askersel üs ve Ermeni ve Gürcü topraklarının geri verilmesi istekleriyle Sovyet, Ermeni ve Gürcü hareketini organize etmesi'dir." (Bilal Şen, "Sovyet Kaynaklarında Boğazlar ve Stalin", **Tarih ve Toplum**, Aralık 2000, s.13-18)

1940'lı yıllarda Sovyetler Birliği'nin Dışişleri Bakanı Vyacheslav Mihayloviç Molotov'du. Feliks Çuyev, Molotov'un dostuydu ve 1969-1986 döneminde Molotov'la, her biri 4-5 saat süren 140 görüşme yaptı ve bu görüşmeleri kayda geçirdi.

Görüşmelerde Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak talebi ve Boğazlar konusu da gündeme geldi. Yordam Kitap tarafından yayımlanan **Molotov Anlatıyor** kitabında Molotov'un bu konularda anlattıkları, talepler konusundaki kuşkuları tümüyle ortadan kaldıracı niteliktedir. (Feliks Çuyev, **Molotov Anlatıyor, Stalin'in Sağkoluyla Yapılan 140 Görüşme**, Yordam Kitap, İstanbul, 2007, s.104-106) Bu konuya ilişkin bölümler aşağıda sunulmaktadır (parantez içindeki tarih, görüşmenin yapıldığı günü göstermektedir):

"Savaşın bitiminde Türklerden Çanakkale'nin kontrolünü bize bırakmalarını talep ettik. Buna yanaşmadılar, müttefiklerimiz de desteklemedi. Bizim hatamız bu oldu. Bizim fikrimize göre Stalin her şeyi meşruiyet çerçevesinde, BM çizgisinde yapmak istiyordu. Donanmalarımız oraya vardığında İngilizler çoktan orada gardlarını almış durumdaydılar. Orada bir beceriksizliğimiz oldu. (31.07.1972; 15.08.1975)"

"Boğazların denetimini Türkiye'yle ortaklaşa yapmamız gerektiğini ileri sürmüştüm. Bu fikir aslında çok iyi bir fikir değildi ama bana verilmiş olan görevi başarmam gerekiyordu. 1945'te, savaş bitince, bu sorunu masaya getirdim: Boğazlar, Sovyetler Birliği ve Türkiye'nin koruması altında olmalıydı. Bu yersiz ve gerçekleştirilmesi imkânsız bir öneriydi. Stalin'in büyük bir politikacı olduğuna inanıyorum, fakat o da bazı hatalar yaptı. Sovyet ordusunun kazandığı zafere dayanarak böyle bir düzenlemeyi önerdik. Ancak bunun kabul edilemez bir şey olduğunu biliyordum. Aslında bu bizim yapmış olduğumuz bir hata." (24.07.1978)

“Türk toprakları üstünde hak talebimiz vardı. Konuyu Gürcü bilim adamları ortaya attılar. Hem de beceriksizce. Boğazları, Türklerle birlikte korumak. (...) Karadeniz’den bir çıkış kapısı! Bu başarısızdı. Çanakkale’ye girebilseydik her şey farklı olurdu.” (28.08.1982)

“Çanakkale! Stalin: ‘Haydi! Bastır! Ortaklaşa egemenlik teklif et’ diyordu; ben: ‘Bunu kabul etmeyecekler!’ (...) ‘Sen gene de ısrar et!’” (30.09.1981)

“Boğazlar sorununu da halletmek gerekiyordu. Neyse ki zamanında vazgeçmişiz yoksa bu bize karşı saldırgan ortak bir koalisyona dönüşebilirdi. (...) Ek olarak Batum’a sınır bir bölgeyi de talep ettik çünkü bu Türk toprağında eskiden Gürcüler yaşıyordu. Azeriler İran’ın Azeri kısmını almak istiyorlardı. Gürcüler de Türkiye’nin Gürcü bölgesini. Ağrı’yı da Ermenilere vermek istiyorduk. O dönemde bu tür toprak talepleriyle ortaya çıkmak zordu. Geçmişte Çar yönetimi Rusya sınırındaki topraklara el koymuştu. Bizim çok dikkatli davranmamız gerekiyordu ama her şeyden önce bu yönetimlerin de gözünü korkutmamız lazımdı.” (21.10.1982) (Çuyev, 2007)

Bu konuda diğer bir belge, dönemin Çankaya Özel Kalem Müdürü Haldun Derin’in aktarımıyla, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün Sovyetler Birliği’nin taleplerini anlattığı metindir. (Haldun Derin, **Çankaya Özel Kalemini Anımsarken, 1933-1951**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, s.186-188)

Diğer etmenlerin yanı sıra, Sovyetler Birliği’nin bu taleplerinin de etkisiyle, Türkiye, dış politikasında köklü bir değişikliğe giderek, ABD önderliğindeki saflaşmaya katıldı ve 1962 yılına kadar katı bir anti-Sovyet çizgi benimsedi. Devletin iç politikasında da benzer değişiklikler yapıldı; antikomünist strateji çerçevesinde İslamcı güçlerin gelişmesinin önündeki engeller kaldırıldı; kontrol altında bir sendikacılık hareketi geliştirilmeye çalışıldı.

DEVLET YÖNETİMİNDE KADRO DEĞİŞİKLİĞİ

CHP’de Kemalist Devrim’den veya Türkiye’ye özgü sosyalizm anlayışı ve uygulamasından ayrılma daha 1938 yılında başladı. İsmet İnönü büyük bir devlet adamıydı; ancak Atatürk’ün entelektüel birikimine, gücüne, öngörüsüne, dehasına sahip değildi. Cumhurbaşkanlığına seçilmesi de kolay olmadı.

İsmet İnönü, cumhurbaşkanı olur olmaz, Atatürk’ün yakın çalışma arkadaşlarını devlet görevlerinden uzaklaştırdı. Buna karşılık, Atatürk döneminde, onun anlayışına uymadıkları için görevden uzaklaştırılmış olan bazı kişileri önemli görevlere getirdi. 1945-1950 döneminde de Türkiye’nin dış politikasında da, Atatürk’ün anlayışına uygun olmayan önemli değişiklikler yaşandı.

1938 yılında Celal Bayar’ın başbakanlığında yeni hükümet oluşturulurken, İnönü iki değişiklik istedi. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras yerine Şükrü Saraçoğlu, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya’nın yerine Refik Saydam atandı. Şükrü Kaya, CHP tüzüğü uyarınca CHP genel sekreterliği görevini de bıraktı. (Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi, Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye, 10 Kasım 1938 – 14 Mayıs 1950**, Bilgi Yay., Ankara, 1999, s.19). 31 Aralık 1938 günü, boş milletvekillikleri için ara seçimleri yapıldı. Kazım Karabekir, Fethi Okyar, Hüseyin Cahit Yalçın milletvekili oldu. K. Karabekir, H. C. Yalçın, F. Okyar, Ali Fuat Cebesoy ve Refet Bele, 9 Ocak 1939 tarihinde CHP’ye katıldı. Bu arada, İzmir Suikastı sonrasında yurtdışına çıkan Dr. Rıza Nur, İstanbul’a döndü. (Turan, 1999, 22-23)

“TBMM, 27 Ocak 1939’da seçimlerin yenilenmesi kararını almıştı. İki dereceli yapılan seçimler, 15 Mart’ta başlamış ve 26 Mart’ta sonuçlanmıştı. Bu seçimde Atatürk dönemi dargınları Meclis’e alınırken Atatürk’ün çevresinden sayılanlar aday gösterilmeyerek yönetimin dışında bırakılmışlardı.” (Turan, 1999, 24). Seçimlerde Tevfik Rüştü Aras, Şükrü Kaya ve Kılıç Ali aday gösterilmedi. Kazım Karabekir, milletvekili seçildikten sonra Atatürk dönemini suçlar nitelikte eleştiriler yapmaya başladı. (Turan, 1999, 27)

1947 yılında CHP’de öne çıkan isimlerden biri, 1980’li yıllarda Güney Koreli Rahip Sung Myung Moon tarafından CIA desteğiyle kurulan Moon tarikatının Türkiye temsilcisi olan Kasım Gülek idi. Kasım Gülek, 1947-1948 yıllarındaki 1. Hasan Saka hükümetinde bayındırlık bakanı, 1948-1949 yıllarındaki 2. Hasan Saka hükümetinde ulaştırma bakanı olarak görev yaptı.

CHP’nin 29 Haziran 1950 tarihinde toplanan kurultayında, genel başkan vekilliği pozisyonu kaldırılarak, kurultayca seçilecek genel sekreterlik kurumu oluşturuldu. Kasım Gülek, İsmet İnönü’nün adayı olan Nihat Erim’den daha fazla oy alarak genel sekreter seçildi ve bu görevini 12 Ocak 1959 tarihinde toplanan kurultaya kadar sürdürdü. Kasım Gülek 19 Ocak 1996 tarihinde ABD’de hayatını kaybetti ve cenaze namazını Fethullah Gülen kıldırdı. (<https://odatv4.com/guncel/fethullah-gulenin-hayrani-oldugu-chplinin-bilinmeyen-sirlari-17041830-137018>)

TÜRKİYE'NİN DIŞ POLİTİKASINDAKİ DEĞİŞİKLİK (1945-1950 DÖNEMİ)

Atatürk'ün bağımsızlıkçı ve eşitliğe dayalı dış politikasından hızla ayrılma özellikle 1945 yılından itibaren başladı. Türkiye, 1945 yılında Sovyetler Birliği'nin talepleri karşısında, ABD ve İngiltere'den destek aradı. Bu destek, Türkiye'nin ABD'ye bağımlılığını ve ülkede ABD'nin talepleri doğrultusunda Kemalist Devrim'den ayrılışın en önemli nedenlerinden birini oluşturdu.

Türkiye ile ABD arasındaki ilişkide bağımlılık yolunu açan ilk anlaşma, ABD'nin ödünç verme ve kiralama kanunundan yararlanmak üzere yapılan 23 Şubat 1945 tarihli anlaşmaydı. (Haydar Tunçkanat, **İkili Anlaşmaların İçyüzü**, Ekim Yay., Ankara, 1970, s.23-26).

Türkiye'nin ABD'den 10 milyon Dolar kredi almasına ilişkin anlaşma 27 Şubat 1946 tarihli 4882 sayılı kanunla kabul edildi. (Tunçkanat,1970;26-32)

ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerde dönüm noktalardan biri, Winston Churchill'in 5 Mart 1946 tarihinde ABD'de yaptığı ve Avrupa'da bir "demir perde"nin oluştuğu iddiasının dile getirildiği konuşmadır. Soğuk Savaş'ın açığa vurulmasında bu konuşma dönüm noktası olarak alınabilir.

Churchill'in Soğuk Savaş konuşmasının hemen ardından, Türkiye'nin ABD ile ilişkilerinde kamuoyuna yansıyan ilk gelişme, 5 Nisan 1946 günü ABD donanmasından Missouri zırhlısının, Türkiye'nin 16 ay önce ölmüş olan ABD büyükelçisi Münir Ertegün'ün naaşını İstanbul'a getirmesi oldu. Gemi İstanbul'da Dolmabahçe önüne demirledi.

ABD Başkanı Truman, ABD Kongresi'nde 12 Mart 1947 günü yaptığı konuşmayla "Truman Doktrini" olarak bilinen politikayı açıkladı. Türkiye ile ABD arasında 12 Temmuz 1947 tarihinde imzalanan anlaşmayla, Türkiye bu program kapsamında yardım almaya başladı. 1947-1951 döneminde bu program kapsamında 400 milyon Dolarlık askeri yardım alındı. (Anlaşmanın tam metni için bkz. Tunçkanat,1970;189-193)

Türkiye'de 1947 yılında "Türkiye'ye Yardım için Ortak Amerikan Askeri Misyonu" (Joint American Military Mission for Aid to Turkey-JAMMAT) kuruldu. 1951 yılında JAMMAT'ta 1200 dolayında personel bulunuyordu. Bu örgütün adı 1958 yılında "Türkiye'ye Yardım için Ortak Birleşik Devletler Askeri Misyonu" (Joint United States Military Mission for Aid to Turkey, JUSMMAT) oldu.

1948 yılında ise Marshall Planı gündeme geldi. Plan, 3 Nisan 1948 tarihinde kabul edildi. 4 Temmuz 1948 tarihinden itibaren de Türkiye bu yardım programı kapsamına alındı. Türkiye, 1948-1952 döneminde Marshall Planı kapsamında 352 milyon dolarlık yardımdan yararlandı.

Bu yıllarda ABD ile çeşitli anlaşmalar imzalandı. Bunlardan biri de, 27 Aralık 1949 tarihinde imzalanan ve "Türkiye ve ABD Hükümetleri Arasında Eğitim Komisyonu Kurulması Hakkında Anlaşma" idi.

Türkiye'nin NATO'ya üyelik başvurusu da CHP iktidarının son günlerinde gündeme geldi. Türkiye, 11 Mayıs 1950 tarihinde NATO'ya üyelik için başvurdu. (Çağrı Erhan, "ABD ve NATO'yla İlişkiler," Oran (ed.),2001;545)

CHP'nin çeşitli nedenlerle Kemalist Devrim yolundan ayrılmasının en önemli sonucu, Türkiye'nin uluslararası ilişkilerde giderek artan bir bağımlılık sürecine girmesi oldu.

DEVLETÇİLİK ANLAYIŞ VE UYGULAMASINDA DEĞİŞİKLİK

Atatürk döneminde uygulanan biçimiyle devletçilik, ülke ekonomisine devletin hâkim olduğu ve sermayedar sınıfı kontrol altında tutacak bir devletçiliktir. Atatürk'ün 4 Ocak 1922'de Lenin'e yazdığı mektupta bu amaç şöyle ifade edilmişti: "Memleketimizi düşman işgalinden kurtardıktan sonra, niyetimiz, kamu yararı taşıyan büyük işletmeleri olabildiğince devlet eliyle yönetmek ve böylece, bir büyük kapitalistler sınıfının gelecekte memlekete hâkim olmasının önüne geçmektir." (ATABE, C.12, s.211)

1945 yılından sonra ise Türkiye'nin, yukarıda ele alınan nedenlerle ABD kampına sivrulmesi sonrasında, sermayeye destek veren bir devletçilik anlayış ve uygulamasına geçildi.

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 1931 yılında kabul edilen Programı'nda devletçilik şu şekilde tanımlanıyordu: "*Ferdi mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete erdirmek için milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde - bilhassa iktisadi sahada- devleti filen alâkadar etmek mühim esaslarımızdandır.*" (C.H.F., **Program**, İstanbul, 1931, s.12)

1939 Programı bu konuyu daha etraflı ele almıştı:

“Hususi mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete erdirmek için milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icabettirdiği işlerde bilhassa iktisadi sahada devleti filen alakadar etmek mühim esaslarımızdır.

“İktisat işlerinde devletin alakası filen yapıcılık olduğu kadar hususi teşebbüsleri teşvik ve yapılanları tanzim ve mürakabe de etmektedir.

“Devletin hangi iktisadi işleri filen yapacağıın takdiri milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icabına bağlıdır. Eğer devletin bu icap yolundan filen yapmaya karar verdiği iş hususi bir teşebbüs elinde bulunuyorsa bunun alınması her defasında bir kanun yapmaya bağlıdır. Bu kanunda hususi teşebbüsün bu yüzden uğrıyacağı zararın devlet tarafından tazmini şekli gösterilecektir. Zararın takdirinde istikbale ait muhtemel kâr düşünülemez.” (CHP, C.H.P. Programı, Ankara, 1939, s.7)

1939 yılında Refik Saydam hükümeti döneminde bazı ayrıcalıklı yabancı şirketler millileştirildi, özel girişimcilerin elindeki bazı işletmeler de devletleştirildi. İstanbul Tramvay ve Tünel Şirketleri satın alındı ve işletilmeleri belediyeye devredildi. Bursa, Adana ve Mersin elektrik işletmeleri ile Ankara Elektrik ve Havagazi Şirketi devletleştirildi. (Turan,1999;30)

CHP'nin 1943 Programı'nda “devletçilik” şu şekilde tanımlanıyordu:

“Az zaman içinde Türk milletini ileri medeniyet seviyesinde, kudretli ve geçim şartları yükselmiş bir dereceye erdirmek ve Türk vatanını her bakımdan mamur bir hale getirmek Partinin esas vazifelerindendir. Parti bunun için vatanda fertlerin ve hükmi şahısların bütün vasıta ve çalışmalarında ve Devletin bütün kuvvetlerinden aynı zamanda istifade etmeği lüzumlu görür. Partimizin Devletçiliği bu ihtiyaçtan doğmuştur.

“Parti, şahısların bugün hiç veya kâfi derecede yapamadığı işleri Devlet eli veya sermayesi ile yapmağa çalışır. Devletin hususi teşebbüsleri teşvik ve bunları tanzim ve murakabe etmesi tabiidir.

“Devletçiliğimiz açık veya kapalı olarak hiçbir hususi menfaate vasıta kılınamaz.

“Devletçiliğimiz, millet menfaatinin zaruri kılmadığı hiçbir şekilde hususi menfaatlerle mücadele etmez.

“Devletin hangi işleri kendisinin yapacağıın takdiri yukarıdaki esaslara göre milletin yüksek menfaatlerinin icabına bağlıdır.” (Cümhuriyet Halk Partisi, Program ve Nizamname, Ankara, 1943, s.4-5)

1946 PLANININ TERK EDİLMESİ, 1947 PLANI

Devletçilik anlayışı bu şekilde sürdürülürken, Saraçoğlu Hükümeti 1944 yılında savaş sonrasında izlenecek ekonomik plan ve programlara ilişkin bir çalışma yapılmasına karar verdi. Bu amaçla bir Planlama Komisyonu kuruldu. Komisyon 7 Mayıs 1945 tarihinde raporun özetini hükümete sundu. Planın teknik düzeydeki yönetimi, eski TKP'li ve Kadro Dergisi'ni çıkaran ekibin iki önemli ismi olan Şevket Süreyya Aydemir ve İsmail Hüsrev Tökin idi. Şevket Süreyya Aydemir bu tarihte Sanayi Tetkik Dairesi Başkanı ve İsmail Hüsrev Tökin de Sümerbank Konjonktür Müşaviri idi. Devletçiliğin sürdürülmesini temel alan planın ana varsayımı, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası ilişkilerinde tarafsız kalacağıydı. (İlhan Tekeli – Selim İlkin, **Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı, Türkiye Belgesel İktisat Tarihi – 1**, ODTÜ Yay., Ankara, 1974, s.4)

Ancak uluslararası ilişkilerde yaşanan gelişmeler sonucunda bu plan kenara konuldu ve onun yerine ABD'nin taleplerine uygun olarak hazırlanan bir plan 5 Kasım 1947 tarihinde tamamlandı ve İngilizceye de çevrildi. (Tekeli-İlkin,1974;10)

Türkiye'nin 11 Mart 1947 tarihinde Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası'na üye olması da, kapitalist dünyayla bütünleşmesi ve ABD'ye bağımlılığının pekiştirilmesi sürecini güçlendirdi.

ATATÜRK'ÜN DEVLETÇİLİK ANLAYIŞI TERK EDİLİYOR

Bu gelişmeler, CHP programında devletçilik anlayışının tümüyle değiştirilmesine yol açtı. CHP'nin 1947 yılında toplanan kongresinde CHP Programı'nda “devletçilik” maddesi aşağıdaki biçimde düzenlendi:

“7. Devletçiliğimiz, milli ekonomimizi bir bütün olarak kısa zamanda geliştirmek yoluyla milletimizin yaşama şartlarını dünyanın bugünkü gereklerine uygun ve üstün bir seviyeye ulaştırmak amacından doğmuştur;

Milli ekonominin her kolunu, birbirini tamamlayıcı surette ileri teknik araçlarla cihazlandırıp milli çalışmaların verimini artırmayı ve milli sermayenin yurt ekonomisine yararlı alanlarda çalışmasını sağlamayı gerekli sayar.

8. Devlet bu amaçlara ulaşmak ve milli ekonomide kamu menfaatlerini ve hizmetlerini ve milli savunmayı sağlamak üzere doğrudan doğruya kendi tarafından yapılmasını gerekli gördüğü teşebbüsleri, kurduğu ve kuracağı teşekküllerle, üzerine almak görevindedir.

Bu işler, büyük maden işletmeleri, büyük enerji santrallerinin ve ağır endüstrinin kurulması, savunma endüstrisi, bayındırlık işleri gibi büyük teşebbüslerle, kamu hizmetlerini ilgilendiren ulaştırma ve P.T.T. gibi teşebbüslerden ibarettir.

9. Partimiz, 8inci maddede belirtilenler dışında kalan her türlü ekonomi işlerinin özel teşebbüsler eliyle kurulmasını, Devletin bu teşebbüsleri teşvik etmesini, korumasını ve bunlara gerekli yardımlarda bulunmasını esas tutar.

Partimiz, özel teşebbüslerin tam bir güvenlik içinde çalışmasını sağlamak üzere yurttan hangi işlerin nerelerde, ne kadar zamanda ve hangi ölçülerde yapılmasının milli ihtiyaçlar bakımından zaruri ve uygun olduğunu Devletin belli plan ve programlarla ilan etmesini gerekli bulur.

Buna rağmen, özel teşebbüslerin başarmağa imkan bulamadığı veya yeter derecede başaramadığı, yahut kazançlı bulmadığı için girişmediği işleri Devlet üzerine alabilir.

Devlet kâr kastiyle ziraat yapmaz.

10. Partimiz, özel teşebbüslerle Devlet teşebbüslerinin eşit şartlar içinde çalışmalarını esasının kanunlarda, tüzüklerde ve kararlarda yer almasını esas sayar.

Ekonomi işlerinde, faydası, belli ve mahdut kişilere inhisar etmemek üzere, Devletin tüzel ve teşebbüs kuruluşlarıyla (kooperatif ve anonim) ortaklık yapmasını caiz görürüz.

Ancak bu ortaklıklar açık veya kapalı hiçbir şekilde istismar konusu olamaz.

11. Halkı her türlü istismardan korumak amacıyla genel olarak ekonomi teşebbüs ve faaliyetlerini, normal işleme ve gelişmelerine engel olmayacak usul ve tedbirlerle Devletin düzenlemesini ve denetlemesini gerekli sayarız.

12. Devlet Ekonomi İşletmeleri'nin kazanç düşüncesiyle yersiz fiyat artışlarına meydan vererek halkın yaşama şartlarını zorlayacak veya yaşama denkleğini bozacak yollardan kaçınmaları ve yurttan ferahlık, genişlik yaratma amacını gütmeleri esastır.

13. Milli ekonomide çalışma hayatının sosyal adalet ve güvenlik içinde korunmasını sağlayacak tedbirlerin alınması devletçiliğimizin amaçlarından biridir.

14. Milli ekonomiyi bünyesi içinde ve milletlerarası ekonomi şartları karşısında devamlı surette gözönünde tutup inceliyerek milli ekonomi teşebbüs ve faaliyetlerini planlara bağlamak ve uygun göreceği tedbirlerle ve programlarla belli süreler için Hükümete teklifler yapmak üzere uzmanlardan ve ilgililerden terekkiip eden yetkili bir Ekonomi Genel Meclisi kurulmasını gerekli buluruz.

Bu meclis, Hükümetçe hazırlanacak ve milli ekonomiyi ilgilendirecek olan kanun ve tüzük tasarılarını önceden incelemek ve görüş ve düşüncelerini bildirmekle de görevli kılınmalıdır." (aktaran, Taha Parla, **Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Ok'u**, İletişim Yay., İstanbul, 1995, s.48-50)

Hasan Saka Hükümeti'nin TBMM'de 13.10.1947 tarihli oturumda okunan programında da şu ifadeler yer alıyordu:

"Hükümetin bu meselede ehemmiyet vereceği bir nokta da Devletçilik sahası ile hususi sermaye ve teşebbüslere ayrılan yerin uzun vadeli bir planla kesin olarak kararlaştırılıp ilan edilmesi olacaktır. Devletin hususi teşebbüslerle kendi sahası arasında rekabete girişmemesine dikkat edeceğiz. (...) Şu noktayı belirtmek isterim ki, Hükümet her türlü ekonomik teşebbüslerde yerli olduğu kadar yabancı sermayeye geniş yer ayırmak ve bunları teşvik etmek kararındadır." (T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Seksen Beşinci Birleşim, 13.X.1947, s.4)

Bu dönemde ABD'nin önemli bir müdahalesi de ünlü Thornburg Raporu idi. ABD Devlet Bakanlığı'nda petrol konusunda danışmanlık ve California Standard Oil ve CALTEX şirketlerinin üst düzey yöneticiliğini yapan Max Weston Thornburg'un 1950 yılında hazırladığı **Türkiye'nin Bugünkü Ekonomik Durumunun Tenkidi** çalışması 1950 yılında Türkçe'ye çevrildi ve yayımlandı. Raporda Türkiye'deki devletçilik uygulaması eleştiriliyor ve kapsamlı öneriler getiriliyordu.

CHP'nin 1950 milletvekili genel seçimleri öncesinde yayımlanan bildirgesinde de devletçilik uygulamasının daraltılacağı, ekonomik alanda devletin rolünün kısıtlanacağı, özel girişimcilige daha çok fırsat verileceği, yabancı sermayeye olanak sağlanacağı belirtiliyordu. (Turan,1999;274)

Atatürk'ün Türkiye'ye özgü sosyalizm anlayış ve uygulamalarından en önemli kopuş, devletçilik konusundaki köklü dönüşümle gerçekleşti.

CHP YÖNETİMİNDE LAİKLİKTE TAVİZ

Kemalist Devrim'in temel unsurlarından biri, "en hakiki yol göstericinin bilim olması" ve insanların din adamlarının kulluğundan kurtulup özgür yurttaşlara dönüşmesiydi. Bu amaçla, medreseler ile tekke ve zaviyeler kapatılmış, cemaat ve tarikat gibi yapılanmalar yasaklanmış, ezan Türkçeleştirilmiş, Türkçe Kur'anı Kerim'in camilerde okunmasına başlanmıştı.

1947 yılı Temmuz ayında, Reşat Şemsettin Sirer'in milli eğitim bakanlığı döneminde, Bakanlık'tan izin alınarak din bilgileri dershanelerinin açılmasına izin verildi. (Turan,1999;104) Ardından, dershanelere öğretmen yetiştirmek veya imam ve hatip olacaklar için din seminerleri açılması kararlaştırıldı. 1947 yılında toplanan CHP Kurultayı, imam-hatip okulları ile ilahiyat fakültesinin yeniden açılması yolunda ilke kararı aldı. (Turan,1999;107) Bu çizgiye kararlı bir şekilde karşı çıkan kişi, Behçet Kemal Çağlar oldu. 15 Ocak 1949 tarihinde Ankara ve İstanbul'da "imam-hatip kursu" açıldı. 4 Haziran 1949 tarihinde kabul edilen bir düzenlemeyle Ankara Üniversitesi'ne bağlı İlahiyat Fakültesi kuruldu.

1949 yılında tekke ve zaviyelerin kapatılması ile dinsel unvanların kullanılmasını yasaklayan kanunda değişiklik yapılarak, cezalar indirildi. Ayrıca, Osmanlı hanedanından olup, o aile ile evlilik bağı kalmayanların yurda dönmelerine izin verildi (Turan, 1999, 266)

1 Mart 1950 tarihinde kabul edilen düzenlemeyle, "Türk büyüklerine ait olan veya yüksek sanat değerini haiz bulunan türbeler, Milli Eğitim Bakanlığının müsaadesiyle halkın ziyaretine" açılabilirdi. İlk aşamada da 20 türbeye bu izin verildi. (Turan, 1999, 117)

"BAĞIMSIZLIKÇI SOSYALİZM" DEN ANTİ-KOMÜNİZME SAVRULUŞ

Atatürk'ün TKP'li komünistlere karşı tavrında belirleyici unsur, onların Sovyetler Birliği'ne bağımlılığı idi. Atatürk, sosyalistliğe veya komünistliğe karşı çıkmıyordu; karşı çıktığı, bazı komünistlerin Sovyetler Birliği'ne olan bağımlılığıydı.

Sovyetler Birliği'nin kontrolündeki TKP'nin 1943 yılından itibaren yeniden başlattığı gizli çalışmalar ve Sovyetler Birliği'nin 1945 yılındaki talepleri sonrasında 1945 yılından itibaren uygulanan politika ise sosyalizm ve komünizm düşmanlığı oldu.

Atatürk'ün bu konudaki tavrı çok açıktı. Kurtuluş Savaşı sürerken Anadolu'da 1920 yılının yaz başlarında Türkiye Komünist Fırkası olarak bilinen gizli bir örgüt oluşturuldu. Ankara ve Eskişehir'de örgütlenen bu gizli yapılanmanın başını Sovyet Rusya temsilcisi Şerif Manatof çekiyordu. Bu gizli örgüt, 7 Aralık 1920 tarihinde gerekli yasal gerekleri yerine getirerek Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (THİF) adıyla legale çıktı. Ancak 1921 yılı Ocak ayında Çerkez Ethem ayaklanması sırasında, THİF yöneticileri tutuklandı. 4 Ekim 1920 tarihinde Ankara'ya gelen Sovyet maslahatgüzarı Upmal Angarski, 24 Ocak 1921 günü Mustafa Kemal Paşa ile uzun bir görüşme yaptı. Sertçe geçen görüşmeye ilişkin Sovyet Rusya temsilcileri tarafından tutulan tutanaklara göre, Mustafa Kemal Paşa'nın bu konulardaki görüşleri aşağıda sunulmaktadır (ATABE-10,2003;317-328):

"Burada kimseyi komünist olduğundan dolayı tutuklamıyorlar. Bütün tutuklamalar diğer suçlardan dolayı gerçekleştirilmiştir. (...) Biz, mücadeleyi başlatırken, halkı açık, net ve herkes için anlaşılır olan tek bir fikir etrafında topladık. Bu, milli bağımsızlık fikriydi. Şu anda Anadolu hükümetinin başka bir amacı yoktur." (ATABE-10,s.323)

"Şahsi olarak ben ve yoldaşlarımdan birçoğu komünizmin taraftarıyız, ama hal ve şartlar, bizim bu konuda susmamızı gerektiriyor. Eğer ben, yarın komünist olduğumu açıklasam benim tesirinden eser kalmaz. (...) Rus komünistlerine karşı bir hareket yok. Sadece açık olarak Türkiye'nin dahili işlerine açıkça karışan Rus komünistlerine ve onların bazı partileri ile teşkilatlarına karşı bir hareket var. Anlamak gerekir ki, komünizm bile Türkiye'de bizim işimizdir. Hiçbir ülke, önümüze komünist olmamız için şartlar süremez. Bu bizim hakkımız." (ATABE-10,s.324)

"Komünizm meselesi Türk halkı tarafından çözülmeli. Lenin ve Çiçerin resmi olarak, Radek ise özel görüşmelerimizde, komünizmin Türkiye'de her şeyden önce bu ülkenin evlatlarının işi olduğu görüşümüzü tamamen doğruluyorlar. Başka kuvvetlerin dahili işlere her müdahalesi ve her inkılap aşılama girişimi, mutlaka mukavemetle karşılaşacaktır ve galeyana neden olacaktır." (s.324)

“Yeni kurulan komünist teşkilatların hepsinin engellenmesiyle ilgili bir talimat olduğunu duymadım. Talimat, sadece gizli çalışan teşkilatlara yöneliktir. Resmi olarak tanınan firmalar arasında bulunan teşkilatlar, var olma hakkına sahiptir.” (ATABE-10,s.325)

“Şimdiki karışıklığı komünizme karşı tepki olarak değerlendirmek yanlıştır. Zira TKF’ye karşı bir saldırı yoktur. Bu, THİF’nin başında duran insanları ve onların dayatmaya çalıştıkları ithal komünizmini hedef alan bir cereyandır. Türkiye’de, diğer ülkelere katiben benzemeyen, ülkemizin şartlarına ve özelliklerine uyan özel bir komünizme ihtiyaç vardır.” (ATABE-10,s.327)

Mustafa Kemal Paşa, kendi kontrolü altında kurulan Türkiye Komünist Fırkası’na ilişkin olarak da şu değerlendirmeyi yapıyordu: **“TKF, yabancıların vaat ettikleri ithal komünizme karşı mücadele etmek, ayrıca ülkemizin özel şartlarına uygun olarak, komünizm görüşlerini ilmi esaslara dayanarak yayabilmek gayesiyle kurulmuştur.” (ATABE-10,s.327)**

Mustafa Kemal Paşa görüşmeyi sona erdirirken de şunları söyledi: “Daha okul sırasında hapisaneye düşmüş ve yıllarca sürgünlerde dolaşmış bir inkılapçı olarak eminim ki, Rusya ve Türkiye arasındaki ittifak insanlığı kurtaracaktır ve komünizm fikri er geç muzaffer olacaktır.” (ATABE-10,s.328)

Türkiye Komünist Partisi, Komünist Enternasyonal’in aldığı karar ve verdiği talimat doğrultusunda, 1937-1943 döneminde faaliyetlerini durdurmuştu. Ancak TKP 1943 yılında, Sovyetler Birliği’nin Stalingrad zaferi sonrasında yeniden faaliyete geçirildi. Bu gelişmeleri yakından izleyen devlet de, özellikle Sovyetler Birliği’nin Türkiye’den talepleri sonrasında, legal sosyalist hareketlere karşı da sert tavır almaya başladı. 4 Aralık 1945 günü Tan gazetesi basıldı ve tahrir edildi. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi öğretim üyelerinden Doç. Behice Boran, Doç. Pertev Naili Boratav, Doç. Niyazi Berkes ve Dr. Mediha Berkes 15 Aralık 1945 günü Bakanlık emrine alındı. Danıştay 26 Mart 1946 günü bu kararı iptal etti. Öğretim üyelerinin üniversiteye dönmesi üzerine, bazı gençler kanun dışı protestolara ve eylemlere başvurdu.

16 Aralık 1946 tarihinde İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı, legal olarak kurulmuş bulunan Türkiye Sosyalist Partisi, Türkiye Emekçi ve Köylü Sosyalist Partisi, bu örgütlerle bağlantılı sendikalar ve yayın organlarını kapattı. 1948 yılında Sabahattin Ali öldürüldü. 1944 ve 1946 yıllarında TKP tevkifatları yaşandı.

DİĞER KONULARDA GERİYE GİDİŞ

Kemalist Devrim’in en son atılımlarından biri olan ve 11 Haziran 1945 tarihinde kabul edilen Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, bu gelişmeler sonrasında, büyük toprak sahiplerinin arazilerinin topraksız köylüye dağıtılmasını sağlayacak biçimde uygulanmadı; hazine arazilerinin dağıtılmasının bir aracı haline getirildi.

Türk aydınlanmasının en önemli araçlarından biri olarak oluşturulan köy enstitüleri de 1946 yılından itibaren tasfiye sürecine sokuldu. 21 Eylül 1946 tarihinde İsmail Hakkı Tonguç, İlköğretim Genel Müdürlüğü görevinden alındı. Tonguç, bir süre sonra, bir ortaokulda resim öğretmenliğine atandı. Köy enstitülerinin başarısında rolü olan kadroların çok büyük bölümü görevlerinden alındı. 1947 yılında yapılan yasa değişikliğiyle de köy enstitülerinin yapısı değiştirildi. Ayrıca Hasanoğlan’daki Yüksek Köy Enstitüsü ve bütün eğitim kursları kapatıldı. (Turan,1999;49)

SONUÇ

Türkiye, 1923-1945 döneminde devletçilik ve halkçılık temelinde bağımsız bir Türkiye Cumhuriyeti’nin inşası sürecini yaşadı. Sermayedar sınıfın büyük çoğunluğunun Kurtuluş Savaşı yıllarında emperyalist güçler ve Yunan devletiyle işbirliği yapan etnik azınlıklardan olduğu koşullarda, bağımsız bir devlet ancak devletçilik ve halkçılık temelinde kurulabilir ve varlığını sürdürebilirdi. Sermayedar sınıfın büyük çoğunluğunun işbirlikçi niteliğinin 1923-1945 döneminde de devam etmesi, devletçi ve halkçı uygulamaları pekiştirdi.

Ancak Atatürk’ün vefatı, 1945 yılından itibaren Sovyetler Birliği’nin Türkiye’ye yönelik saldırgan çizgisi, Halkevleri, Halkodaları ve Köy Enstitüleri girişimlerine rağmen halkın büyük çoğunluğunun aydınlanma sürecinde yeterli düzeyde eğitilmemiş olması ve benzeri nedenlere bağlı olarak, Cumhuriyet Halk Partisi ve Türkiye, Atatürk’ün oluşturduğu ve mevcut imkânlar çerçevesinde önemli ölçüde uyguladığı ilerici çizgiden ayrıldı.

Cumhuriyet Halk Partisi, Demokrat Parti’nin iktidarda bulunduğu 1950-1960 döneminde de bu politikasını sürdürdü. Türkiye’nin emperyalist güçlere askeri, ekonomik ve siyasi bağımlılığını daha da artırıcı girişimler (NATO’ya girme, Türkiye’de çok sayıda ABD üs ve tesisinin kurulması, Kore’ye asker gönderilmesi, yabancı sermayenin teşviki, vb.), Atatürk’ün devletçilik anlayışının terk edilmesinden sonra ekonomide sermayedar

sınıfın ve yabancı şirketlerin etkisinin artırılması, laiklik karşıtı gelişmeler (ezanın arapça yapılması, tarikat ve cemaatlerin önünün açılması, medreselerin faaliyete geçmesi, vb.), toprak ağalarının, şeyhlerin ve aşiret reislerinin gücünün artması gibi konularda Demokrat Parti'nin uyguladığı politikalar karşısında bir tepki göstermedi.

Kabaca 1946-1973 döneminde kapitalizmin "altın çağı" yaşandı. Soğuk Savaş ise 1946 yılından 1985 ve hatta 1991 yılına kadar sürdü. Türkiye, Soğuk Savaş yıllarında NATO'nun güney doğu kanadında çok önemli bir müttefikti. Bu gelişmeler, Türkiye'de köylülüğün, nicel olarak gelişmekte olan işçi sınıfının ve esnaf-sanatkarın hayat standardında önemli yükselmeler sağladı. Marshall yardımı ile gelen iş makineleriyle hızla yol yapımından antibiyotiklere, DDT'den margarine kadar birçok yenilik yaşandı. 1946 sonrasında, emperyalizme bağımlılık sayesinde halka sağlanan kısa vadeli çıkarlar, Atatürk'ün Türkiye'ye özgü sosyalizm anlayış ve uygulamalarının köklü ve kalıcı kazanımlarının önüne geçti. Atatürk'ün "yukarıdan aşağıya" uyguladığı sosyalizm modeli, emperyalizmin saldırısına direnemedi. Türkiye çok büyük bir fırsatı kaçırdı. Şimdi bu fırsatı yeniden yakalamaya çalışıyoruz.